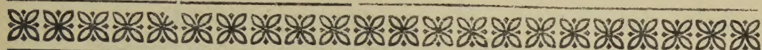
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 8. December 1928.

WET, KERKENORDE, EN AMBTSGEHEIM

door
Mr. A. C. G. VAN PROOSDIJ.

De Dordtsche kerkenorde bevat geen bepaling, die een ambtsgeheim uitdrukkelijk erkent of voorschrijft; evenmin eene opsomming van de personen voor wie het aanwezig is; geeft ook geene regeling van recht, en plicht, tot zwijgen, of van recht, en plicht, tot spreken.

Ik ga hier ervan uit, dat er een ambtelijke plicht tot geheimhouding bestaat, *zedelijk*.

Den zedelijken *grond* van dien plicht, de *personen* voor wie hij geldt, de *gevallen* waarin een recht of wellicht zelfs een plicht tot bekendmaking van een ambtelijk geheim zou kunnen ontstaan, zijn alle zeer waard om bezien te worden.

Evenwel beperk ik mij hier opzettelijk tot deze vraag: of op grond van onze bestaande *wetgeving* en *rechts*opvattingen het wenschelijk is, in de Dordtsche kerkenordening eenige bepaling omtrent het ambtsgeheim op te nemen.

* * *

Kent onze bestaande wet de bewaring van het ambtsgeheim voor onzen „geestelijken stand" niet slechts als een zedelijken- maar ook als een rechts-plicht?

Art. 272 Wetboek van Strafrecht [1]) bedreigt met een

---

[1]) Art. 272 Sr.: Hij, die opzettelijk eenig geheim, hetwelk hij, uit hoofde van zijn hetzij tegenwoordig hetzij vroeger ambt of beroep, verplicht is te bewaren, bekendmaakt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of geldboete van ten hoogste zeshonderd gulden.

Indien dit misdrijf tegen een bepaald persoon gepleegd is, wordt het slechts vervolgd op diens klachte.

gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of geldboete van ten hoogste zeshonderd gulden hem, die opzettelijk eenig geheim, dat hij uit hoofde van zijn, tegenwoordig of vroeger, ambt of beroep verplicht is te bewaren, bekendmaakt.

Dit artikel gaat derhalve uit van een bestaanden *plicht* tot zwijgen, en stelt straf op het schenden van dezen plicht.

Evenwel noemt het niet met name de personen of categorieën van personen, voor wie die plicht geldt.

Wat zijn de ambten en beroepen, in art. 272 bedoeld? Hoe moet men vaststellen of — en in welke gevallen — dat ambt of beroep een geheimhoudingsplicht schept of veronderstelt?

Mr. T. J. Noyon in zijne verklaring van het Wetboek van Strafrecht (III[4] 1927 bl. 55), ons grootste commentaar op dit wetboek, wijst erop, dat onze wet uitgaat van een *algemeenen* plicht tot het afleggen van getuigenverklaringen (art. 1946 al. 1 B.W., art. 289 Wetb. v. Strafvord.), en beschouwt dan art. 272 als de erkenning van een uitzondering op dien algemeenen plicht, ja nog sterker: als „het voorschrift dat hem moet nopen tot zwijgen."

Het is dus van groot belang om vast te stellen, of voor een bepaald persoon (predikant, ouderling, diaken, bode van den kerkeraad) in een bepaald geval een door de wet erkende en dus wettelijke *plicht tot zwijgen* moet worden aangenomen; tevens is van belang om te zien, in welke gevallen hij bevoegd is, zich te verschoonen van het afleggen van getuigenis in burgerlijke-, straf-, of andere procedures.

* * *

Art. 272 Sr. nu wijst de personen en gevallen niet aan, doch gaat uit van hunne aanwezigheid; en de overige artikelen, door mij hierboven vermeld, doen desgelijks.

Elders dus dan in deze wetsbepalingen moet die aanwijzing geschieden, dit staat onbetwist vast.

Dus in de Dordtsche kerkenordening?

* * *

Mr. Noyon wijst terzelfder plaatse nog erop, dat in den vroeger ook hier geldenden Code Pénal de schending van geheimen strafbaar was voor ieder, die ze door stand of beroep deelachtig was geworden, ook al was er niet een bepaalde *verplichting* tot bewaring van het geheim.

Thans is die strafbaarheid wel van de aanwezigheid dier verplichting afhankelijk.

En volgens Mr. Noyon t.a.p. is er noodig, dat die verplichting *bepaald opgelegd* was. „Zij behoeft intusschen niet uitsluitend op een wettelijk voorschrift te berusten, kan ook het gevolg zijn van in het beroep opgelegde verplichtingen tegenover hem die de uitoefening van het beroep heeft mogelijk gemaakt, bijv. in een bepaalde betrekking heeft aangesteld."

Wordt nu aan onze predikanten, ouderlingen, diakenen, ergens een geheimhoudingsplicht *bepaald opgelegd?*

Uitzonderingsgewijs somtijds bij de behandeling van bepaalde onderwerpen door een besluit der vergadering, waarin deze behandeld worden.

De vraag is echter, of zelfs in deze uitzonderingsgevallen dit een voldoende grond zou zijn in de oogen van den Rechter, die zou hebben te beslissen.

Het lijdt toch geen twijfel, dat op zichzelf een vergaderingsbesluit *niet* een voldoende grond is.

Wanneer b.v. eene vereenigingsvergadering het besluit neemt tot een bepaalde misdaad, b.v. een aanslag tegen den staat, dan zal niemand er aan denken, de bekendmaking van dit besluit te beschouwen als een misdrijf ingevolge art. 272 Sr., ook al zou formeel een nog zoo plechtig en nog zoo bindende beslissing dier vergadering tot geheimhouding van haar besluit aanwezig zijn.

Daar komt nog bij, dat art. 272 Sr. niet spreekt van vergaderingsbesluiten, doch alleen van „ambt" of „beroep".

En de artikelen, die het *verschoonings*recht voor het geven van getuigenis in rechten omschrijven, doen desgelijks ; zoo vermeldt art. 1946 B. W. in al. 2 het verschooningsrecht voor

„alle degenen, die uit hoofde van hunnen *stand, beroep, of wettige betrekking,* tot geheimhouding verplicht zijn, doch alleen en uitsluitend nopens hetgeen waarvan de wetenschap aan hen als zoodanig is toevertrouwd". En art. 218 Sr. bepaalt: Van het geven van getuigenis of van het beantwoorden van bepaalde vragen kunnen zich ook verschoonen zij die uit hoofde van *hun stand, hun beroep of hun ambt* tot geheimhouding verplicht zijn, doch alleen omtrent hetgeen waarvan de wetenschap aan hen als zoodanig is toevertrouwd.

Het trekt de aandacht, dat het B. W. spreekt van „stand, beroep, of wettige betrekking", het Wb. v. Sr. over „stand, beroep of ambt".

Het B. W. noemt dus het „ambt" niet uitdrukkelijk, doch zijn „stand" en „wettige betrekking" zijn veel ruimer uitdrukkingen, die ongetwijfeld ook het ambt der zielsverzorging en den geestelijken stand mede-omvatten.

Daar nu het „verschoonings-recht" van artt. 1946 B. W. en 218 Sv. niet een *plicht* van geheimhouding schept, doch evenals 272 Sr. verwijst naar een op andere wijze vast te stellen plicht, lijkt het mij gewenscht, dat die vaststelling geschiede in de kerkenordening [1]),

om buiten twijfel te stellen, dat de geheimhoudings-plicht resp. het geheimhoudingsrecht een uitvloeisel is van het betrokken ambt, het beroep, de betrekking ; zoodat men nauwkeurig de personen aanwijze, voor wie deze ambts- of beroeps-plicht geldt,

om buiten twijfel te stellen, voor welke gevallen wèl of nièt het recht van zwijgen of spreken aanwezig is ; opdat men niet gestraft kan worden voor mededeelingen die naar ònze meening wèl doch naar de meening van den Rechter bij gebreke van zoodanige bepaling niet zou mogen geschieden ; en opdat men niet gegijzeld kan worden, wanneer de Rechter,

---

[1]) Wellicht aan te vullen met eene verwijzing in het bevestigings-formulier.

bij gebreke van zoodanige bepaling, een verplichting tot het geven van getuigeverklaring aanwezig zou achten.

* * *

Dergelijke moeilijkheden zijn allerminst denkbeeldig, en kunnen uit zeer onverwachte hoeken opduiken.

Maar reeds wanneer men denkt aan de moeilijke categorie van lidmaten „die zich niet met uitdrukkelijke verklaring afscheiden, noch dit zelfs willen, maar die toch ondanks alle vermaning zich aan alle samenkomsten der gemeente onttrekken en elders gaan kerken" (Acta Middelburge art. 93), en op wie de excommunicatie niet kan worden toegepast, zoolang overigens het formulier van den Ban op hen niet van toepassing is (Acta Utrecht 1905 art. 14), dan herinnert men zich, dat onder de ambtelijke verzorging ook personen zijn, wier geestes-structuur moeilijk te peilen is ook voor hen die in 't ambt staan.

Stelt men nu daarnevens, dat ook zij die in het ambt staan, geheel verschillende opvattingen kunnen hebben, juist in teere zaken als die men onder geheim verneemt, dan is toch niet te ontkennen, dat de tegenwoordige toestand van *verwijzing* in de staats-wetgeving, en *niet-geregeld-zijn* in de kerkelijke wetgeving, voor ieder die in 't ambt staat een plotseling gevaar van niet-onbedenkelijke afmetingen kan veroorzaken.

Om een voorbeeld te noemen: de geestelijke verzorger verneemt in zijn ambt het bestaan van het voornemen van een „misdrijf tegen de veiligheid van den staat" (aanslag, landverraad, spionnage), tot desertie, tot militair verraad, tot moord of „menschenroof", tot een „misdrijf tegen de algemeene veiligheid" waardoor levensgevaar wordt veroorzaakt, — mag hij dan voldoen aan art. 136 St., dat aangifte verlangt wanneer het plegen van die misdrijven nog kan worden voorkomen? of overweegt hier zijn ambtsgeheim?

Of een ander, in de practijk der medici veel — doch ook bij geestelijken wel voorkomend geval: de zielsverzorger

weet, dat een huwelijks-candidaat physisch ongeschikt is voor het huwelijk en zelfs een gevaar voor den a.s. echtgenoot b.v. tengevolge van vroeger onzedelijk leven ; mag hij nu waarschuwen of niet, en eventueel daarvoor zijn ambtsgeheim opgeheven achten ?

En zulke gevallen zijn er méér.

De wet zegt niet, of er een geheimhoudingsplicht is en hoeverre die reikt ; de betrokken personen zijn niet eenstemmig ; des te grooter het gevaar, dat men onverwachts „er in loopt", doordat de meening van den Rechter anders uitvalt, dan men meende te mogen verwachten ; des te meer gewenscht is het, om aan den geheimhoudingsplicht en zijn omvang een reglementairen grondslag te geven.

Of : een ouderling, een geheele Kerkeraad, weet van het overspel, door een gehuwde gepleegd ; hij of zij wordt deswege afgehouden van het avondmaal ; de andere echtgenoot vordert echtscheiding en roept de kerkeraadsleden als getuigen op ; hoe zal hun houding zijn : gelijk ? ongelijk ? moet het ambtsgeheim voorop staan ? of bindt dit niet, wanneer de schuldige tegenover den rechter onwaarheid spreekt en daarmede een onwettig doel nastreeft ?

Uiteraard zal men niet een preciese omschrijving van alle denkbare gevallen mogen en kunnen geven.

Doch de meest vooraanstaande vraag : of het geweten van den betrokken persoon, dan wel een of andere ethische regel, de grens van den geheimhoudingsplicht moet vaststellen, of dat wij de opvatting van het canonieke recht van Luther omtrent het „secret absolu" moeten overnemen, kan zeker daarbij beslist worden.

En daar m. i. wij hier te doen hebben met een onderwerp van Ethica, mag m. i. hier niet alles aan een persoonlijk inzicht worden overgelaten, doch moet naar een dergelijken ethischen regel gezocht worden.

Daarbij kan men dan onderscheiden voor drie groepen van gevallen : die waarin zwijgen plicht is ; die waarin spreken

plicht is ; die waarin de betrokken ambtsdragers in eigen geweten moet beslissen, of hij spreken of zwijgen zal.

In al deze gevallen zal het gaan om de ethische belangen van den „biechteling", een of meer buitenstaanders, den „geestelijken stand", en den betrokken ambtsdrager.

Zorgt men echter, de op te stellen regelen steeds te verbinden aan ambt, stand, beroep, betrekking, dan kan men hierdoor de noodige aansluiting aan het bestaande positieve recht verkrijgen.

* * *

Welke opvattingen men omtrent deze onderwerpen kan ontmoeten bij niet-Gereformeerden, toonde het volgende ingezonden stuk in het Weekblad van het Recht d.d. 23 Mei 1924 :

Waar ligt de grens van art. 1946 3e B. W.?

Dezer dagen deed zich bij de Rechtbank alhier het navolgende geval voor, dat misschien ook anderen dan de direct betrokkenen zal interesseren.

Twee personen, leden eener Gereformeerde Gemeente, hebben een zuiver civiel-financieel geschil. Daar zij elkaar verweten, behalve met de wet, ook met de Christelijke moraal in botsing te zijn gekomen, brachten zij de zaak voor den Kerkeraad der Gereformeerde Gemeente hunner inwoning ter beslechting. Deze besprak de zaak ampel en hoorde de partijen ; hare leden werden derhalve over de onderhavige zaak uitvoerig ingelicht. Evenwel slaagde men hier niet in een minnelijke regeling, en de zaak werd in rechten aanhangig gemaakt.

In den loop van het geding legde nu de Rechtbank aan een der partijen het bewijs op van bepaalde (hier niet ter zake doende) feiten. Door allerlei omstandigheden ontbrak elk schriftelijk bewijsstuk, en was nimmer iemand in de zaak gekend, dan de genoemde Kerkeraad.

De met het bewijs belaste partij dagvaardde dan ook een drietal der Kerkeraadsleden als getuigen. Deze verschenen, werden beëedigd, en ...... weigerden ook maar iets omtrent het in de vergadering van hun college besprokene en aangevoerde te verklaren (zooals later bleek, in onderling overleg), zich daarbij beroepende op den hun, zij het niet formeel, dan toch virtueel, opgelegden geheimhoudingsplicht omtrent hetgeen zij in hun ambt ervoeren.

Doordat de partij toen, om ongenoegen te vermijden, van het hooren dier getuigen afzag, is de zaak niet door de Rechtbank beslist ; doch de vraag rijst bij mij : bestond hier wel een verschooningsrecht ?

Ik ben zeer geneigd deze vraag ontkennend te beantwoorden. Wel neemt men aan een verschooningsrecht voor geestelijken, doch alleen voor de aan hen in hun ministerie bekende feiten. Hier is echter een zuiver materieele zaak, die met de geestelijke functie der Kerkeraadsleden geen verband hield, door toevallige omstandigheden in het college besproken. Hiervoor geldt m. i. art. 1946 3e B. W. niet.

Beziet men in deze materie art. 3366 van het ontwerp van 1820, dan leest men : „...4o. Kerkelijke personen, aan welke *ter voldoening aan de stellige verplichtingen, bij een godsdienstig genootschap erkend,* de wetenschap van eenige zaken is toevertrouwd".

Hier ziet men op toestanden als de biechtverplichting der Roomsch-Katholieken, echter niet op een geval als het hier bedoelde, waar niemand de partijen verplichtte om zich tot den Kerkeraad te wenden. Ook Diephuis spreekt (III, blz. 89) van : „een op kerkelijke voorschriften steunende *verplichting.*

Wat hier is geschied, heeft m. i. slechts de waarde van een onderlinge afspraak van eenige heeren, om aan eene zaak geen ruchtbaarheid te geven. En welke waarde een dergelijke afspraak heeft, zegt Diephuis voldoende duidelijk (III, blz. 90) : „En anderen, aan wie iets in vertrouwen is medegedeeld, maar die niet door hun stand, beroep, ambt of betrek-

king tot geheimhouding verplicht zijn, moeten dat (i. e. getuigen) evenzeer, al hebben zij ook nog zoo stellig geheimhouding beloofd".

Gaarne verneem ik het oordeel over deze aangelegenheid van de Redactie en de lezers van het Weekblad.

Arnhem. Mr. D. J. SANNES.

In dit geval kwam dus ter sprake : is het ouderlingschap een ambt als door de wet bedoeld ; houden zuiver materieele zaken geen verband met de geestelijke functie der Kerkeraadsleden, of met het verband dat de wet op het oog heeft ; voldoet een „virtueel opgelegde geheimhoudingsplicht" aan de wettelijke eischen ?

Mr. Sannes kreeg korten tijd later het volgende antwoord (in W. 11196) :

Waar ligt de grens van art. 1946, 3e W. B.?

Voldoende aan het verzoek van Mr. S. in W. 11187 gedaan, ben ik zoo vrij het volgende op te merken.

De Gereformeerden (volgelingen van Calvijn) hebben in hun kerkformatie na de Hervorming zoo nauwkeurig mogelijk de oorspronkelijke verhoudingen der Chr. Kerk willen herstellen. Daarom kennen zij drieërlei ambt : 1e. herder en leeraar (de dominé), 2e. de opzieners (ouderlingen of episkopoi uit 1 Timotheus 3), en 3e. de diakenen (1 Tim. 3).

De dominee is in elk opzicht de geestelijke raadgever, helper en vertrouwde, als 't ware de biechtvader van zijn gemeenteleden. Een verplicht voorgeschreven biecht met de daaraan verbonden gevolgen kent de Geref. leer wel niet, doch een vrijwillige biecht is geen zeldzaamheid.

De ouderlingen hebben het toezicht op leer en levenswandel van alle gemeenteleden.

De diakenen kunnen hier gevoegelijk buiten bespreking blijven.

Ieder, die meent dat leer of leven van een zijner medeleden

daartoe aanleiding geven, kan zich met een klacht tot den Kerkeraad wenden, bestaande uit dominé en ouderlingen. Deze is tot onderzoek verplicht, immers voor den klager staan twee hoogere instanties open. Den kerkeraad staan diverse tuchtmiddelen ten dienste, culmineerende in het recht tot afsnijding van een ongehoorzaam lid. Al deze onderwerpen zijn in een verordening en andere reglementen geregeld.

Zoowel predikant als ouderlingen worden op bepaald voorgeschreven wijze in hun *ambt* bevestigd en na die bevestiging als geestelijke ambtsdragers door de andere leden der kerk erkend.

Alles wat zij dus als Kerkeraad en eventueel bij de *voorgeschreven* huisbezoeken qua dominé of ouderling vernemen, vernemen zij ambtelijk.

Formeel moge er dus onderscheid zijn tusschen den R.-K. Biechtvader, materieel is dat verschil gering.

Zouden zij niet gehouden zijn tot, of zich niet willen houden aan de stilzwijgendheid, aan hun ambtelijke functie verbonden, dan zou practisch hun kerkelijke positie onmogelijk worden, daar niemand vrijuit met hen zou spreken.

Een zeldzaamheid is het geenszins, dat een gemeentelid, overtuigd door een zijner medeleden op een wijze strijdig met de Christelijke beginselen behandeld te zijn, zich als in casu tot den Kerkeraad wendt. Een en ander steunt op de *voorschriften* daaromtrent in het Nieuwe Testament gegeven, die voor de conscientie der leden bindende kracht hebben.

Dit zijn in het kort de opvattingen, die ten tijde, dat ik nog lid was eener Gereformeerde Kerk algemeen geldende waren.

Wat de ambtsdragers persoonlijk of in pleno (in den Kerkeraad) vergaderd vernemen, werd steeds opgevat als aan hen in ambtelijke qualiteit gedaan en gerekend werd op geheimhouding.

M. i. is er dus geen reden om voor deze geestelijke ambtsdragers een andere leer te huldigen, dan voor die eener andere kerk. A fortiori niet waar voor ons land, dat toch

zeker voor 4/7 niet katholiek is, voor de katholieken een privilegie zou geschapen worden en zeker een vierde van onze bevolking daarvan uitgesloten zou worden. Want bovenstaande opvattingen gelden niet alleen voor de leden der Geref. Kerken, maar ook voor die der Chr. Geref. Kerk, en voor de hier en daar verspreide Geref. Gemeenten en een groot deel der Ned. Herv. Kerk.

De afspraak waarop Mr. S. doelt is derhalve geenszins geweest die van *eenige heeren*, maar van eene kerkelijke vergadering van *ambtsdragers*, die krachtens hun *ambt* van de feiten kennis namen.

Den Haag. M. VISSER.

Ik vind niet, dat dit debat later vervolgd is, en vermeld het laatste stuk alleen volledigheidshalve.

Het was mij hier vooral erom te doen, dat zou uitkomen, welken aanval men als predikant, ouderling, diaken eventueel op zijn ambtsgeheim verwachten kan. Een aanval als de bovenstaande van Mr. Sannes kan elk oogenblik opnieuw voorkomen, en dan in een heel wat gevaarlijker vorm dan die van een ingezonden stukje in het Weekblad van het Recht.

Eenige meerdere bescherming daartegen, die door de Kerkenorde betrekkelijk op gemakkelijke wijze gegeven kan worden, lijkt mij niet ondienstig.

HET VROUWENKIESRECHT IN DE KERK

door

J. VAN DER SPEK te Utrecht.

Een woord vooraf.

Het referaat, dat Woensdag 19 September 1928 door mij werd voorgedragen op de Utrechtsche Ouderlingen-Conferentie, was slechts gedeeltelijk op schrift gebracht en werd voor een ander deel à l'improviste uitgesproken. Nu ik aan de wensch, het gesprokene persklaar te maken, gevolg ga geven, acht ik het gewenscht, enkele tegenwerpingen met mijn verweer daartegenover in het referaat te verwerken. Ik acht dit mijn recht, daar Dr. Kaajan in de Utrechtsche Kerkbode een en ander maal zijn bestrijding geeft, zonder voldoende mijn verdediging tot haar recht te doen komen. Daardoor krijgt het verhandelde wel eenigermate het karakter van een brochure, maar de lezers kunnen zich des te beter een objectief oordeel vormen, terwijl ik beloof, mij zooveel mogelijk aan het gesproken woord te zullen houden.

Ik spreek hierbij de bede uit, dat deze rede nog moge bijdragen tot de bloei der Kerken, die ons boven alles dierbaar zijn.

In het linksche kamp kent men, evenals bij ons, de tegenstelling vóór en tegen vrouwenkiesrecht. De voorstanders halen allerlei uitspraken aan van beroemde mannen, die van de vrouw een vleiend getuigenis geven, de tegenstanders komen met citaten van tegengestelde strekking.

Zoo schreef Schopenhauer: „De vrouwen zijn lang van haar (er bestond toen geen bobbed-hair) en kort van zinnen".

Maar Nietzsche meende: „De mannen hebben het gemoedsleven en de hartstochten, de vrouwen het verstand".

Pope zegt: „Iedere vrouw is in haar hart een slang". En Kingsley oordeelt: „De vrouw is de eenige ware zendelinge der beschaving, broederschap en vergevende liefde".

Von Hartmann beweert: „Het vrouwelijk geslacht is het de wet-verachtende en onrechtvaardige geslacht". Daartegenover houdt Bachhoven staande: „De vrouw draagt de wet in zich".

Ten slotte staan Hippel en Möbius lijnrecht tegenover elkaar. De een acht, dat op het vrouwelijk geslacht rust de geest der revolutie, terwijl de ander staande houdt, dat de vrouwen streng conservatief zijn en het nieuwe haten.

Ja, één en dezelfde schrijver poneert soms twee contradictoire meeningen. Zoo schrijft Schopenhauer de ééne keer: „Als verzorgsters en opvoedsters van onze eerste jeugd zijn de vrouwen daarom zoo geschikt, dat zij zelf kinderachtig, lorrig en kortzichtig, in één woord heur leven lang groote kinderen zijn: iets middelsoortigs tusschen het kind en den man, die de eigenlijke mensch is"...... En een ander maal heet het: „In moeilijke aangelegenheden, op de wijze der oude Germanen, ook de vrouwen te raadplegen, is heelemaal niet verwerpelijk, want haar opvatting van de dingen is van de onze geheel onderscheiden en wel inzonderheid daardoor, dat zij graag den kortsten weg naar het doel in het oog vatten, waarover wij meestal heenzien".

Zooals men bemerkt, een vrij onvruchtbaar geredekavel. Wij hopen de kwestie op een hooger peil te brengen, door tegenover elkaar te stellen, de meeningen van heidendom en jodendom eenerzijds en die van Christus en de Zijnen anderzijds.

De Romeinsche dichter Vergilius schrijft: „Varium et mutabile semper femina est". Wij kunnen dat vertalen als volgt: „De vrouw is altijd een veranderlijk en wispelturig ding". De dichter gebruikt het onzijdig geslacht en ontzegt haar daarmee het persoonlijk karakter.

Het oordeel van den Griek Demosthenes was niet veel gunstiger.

De Rabbijnen dachten laag over de vrouw. Zij meenden, dat er voor het geven van een scheidbrief aan de vrouw reeds reden bestond, als zij het eten niet goed bereid had. Zij achtten haar ongeschikt voor de wetenschap, spraken nooit met haar over wetgeleerde onderwerpen, plaatsten haar achteraf in de synagogen en beschouwden ze als pronklievend en licht verleidbaar.

Rabbi Meijer beval, volgens Dr. H. Bavinck, aan den man dagelijks drie dankzeggingen aan : 1. dat God hem niet als een heiden, 2. dat Hij hem niet als een *vrouw*, 3. dat Hij hem niet als een dwaas had laten geboren worden.

Stel daar nu tegenover, hoe Christus de vrouwen bejegent : Hij gaat vrij en ongedwongen met vrouwen om. Hij spreekt met haar, evengoed als met de discipelen, over de verborgenheden van het koninkrijk Gods, prijst het geloof der Kananeesche vrouw, evenzeer, als dat van den hoofdman over honderd, doet ze getuigen van zijn woorden en daden, van zijn dood, begrafenis en opstanding en stort op den Pinksterdag ook over haar de gave des Geestes uit.

In het huwelijk handhaaft Christus de natuurlijke, in de schepping gegeven ordening, dat de man het hoofd is en de vrouw hem tot een hulpe tegenover hem gegeven is, maar niet in dien zin, alsof elke vrouw aan elken man en de vrouw steeds aan den man onderworpen was.

Bavinck schrijft in zijn magistrale werk : „De Vrouw in de hedendaagsche Maatschappij", pag. 30 : „Vrouwen namen van den aanvang af in de Christelijke gemeente een eervolle plaats in, zij waren met de apostelen eendrachtelijk volhardende in het bidden en smeeken, in de gemeenschap en breking des broods. Zij deelden in allerlei gaven des Geestes, inzonderheid in de profetie. Tegen het bidden of profeteeren der vrouw in het midden der gemeente verzet Paulus zich niet ; alleen komt hij er tegen op, dat zij dit ongesluierd doet. Paulus schijnt met zich zelf in strijd te komen, als hij in 1

Tim. 2 het afkeurt, dat de vrouwen in de gemeente spreken. Bavinck tracht deze schijnbare tegenstrijdigheid op te lossen door op te merken, dat spreken en spreken twee is. Hij zegt in b.g. boek, op pag. 31 : „Paulus verzet zich tegen het vragen, critiseeren, redeneeren, zooals dat wel bij de Grieksche hetaeren (lichte vrouwen) de gewoonte was, tegen het onderwijzen, d. i. het optreden als leerares in de gemeente". Dat Paulus hier zoo nadrukkelijk aan de vrouwen het zwijgen in de gemeente oplegt, bewijst wel, dat zij in Corinthe van het vrije woord misbruik maakten.

In de latere kerkelijke litteratuur vinden wij zelfs melding gemaakt van oudere weduwen, die als een soort vrouwelijke ouderlingen dienst deden en een eereplaats in de gemeente innamen.

Toen echter ketterij in de kerk opkwam en de vrouwen daarin een werkzaam aandeel hadden, klemde de kerk zich vast aan het woord van Paulus : mulier taceat in ecclesia, d. i. de vrouw zwijge in de gemeente.

Zij werd bevreesd voor al wat op een ambtelijken dienst der vrouw geleek.

In 585 werd er zelfs op de Synode te Macon door een bisschop beweerd, dat vrouwen niet in den vollen zin des woords menschen konden genoemd worden. Wel nam de synode het voor de vrouw op, maar het proces van achteruitzetting der vrouw in de kerk ging steeds voort. Men kan dan ook met Bavinck beweren, dat de kerk de hulpdiensten der vrouw langzamerhand geheel teruggedrongen en vernietigd heeft.

In de Middeleeuwen leed de naam en de waardeering der vrouw ; ze werd in spreuk en lied, in ernst en scherts op hoonende wijze veracht en bespot. Thomas van Aquino was, evenals Augustinus, van oordeel, dat de prostitutie (ontucht), ofschoon onvereenigbaar met het Christendom, toch wegens haar onuitroeibaarheid moest geduld worden. Met den heiden Aristoteles oordeelt hij, dat de man de vrouw overtreft in rechtvaardigheid, dapperheid en deugd, dat zij is een man

zonder zaad, een verminkte man. Thomas à Kempis waarschuwt zelfs tegen alle vertrouwelijkheid met eenige vrouw. De verachting voor de vrouw culmineerde in de bange heksenprocessen, die omstreeks het eind der Middeleeuwen in zwang kwamen.

De Hervorming heeft ongetwijfeld de positie der vrouw verbeterd.

Vooral het huiselijk leven, waarvan de vrouw het middelpunt is, werd gekuischt en veredeld. Op het convent te Wezel (1568) vatte men het plan op, de vrouw in het ambt van diacones te doen optreden. Men nam het volgende besluit: „Op die plaatsen, waar dit gelegen zal komen, oordeelen wij, dat ook vrouwen van beproefd geloof en eerbaren levenswandel, en die van gevorderden leeftijd zijn, naar het voorbeeld der apostelen recht tot het diakenambt kunnen aangenomen worden".

Maar die strooming hield maar even aan. Er kwam een andere mentaliteit op. Eenige tientallen jaren later kon een geschrift, getiteld: Disputatio perjucunda mulieres non esse homines (d. w. z. zeer aangename verhandeling, ten betooge, dat vrouwen geen menschen zijn) nog een herdruk beleven. Op de synode van Middelburg (1581) werd geantwoord op de vraag „of het raadzaam ware het ambt der Diaconessen weder in te voeren" „neen, om verscheidene incovenienten wille, die daar uit souden mogen volgen. Maar in tijden van pestilentie of te andere krankheden, so daar eenige dienst bij kranke vrouwen te doen is, so zullen zij die verzorgen door hare huisvrouw, of te andere daartoe bekwaam zijnde".

U ziet, uit vrees werden door onze vroede vaderen de vrouwen van het diaconessenambt uitgesloten, maar in de ure des gevaars mochten zij heur hachje wagen.

Langzamerhand braken zich betere denkbeelden baan. In vele kerken in Amerika en Australië, in Denemarken, Noorwegen en IJsland bezitten de vrouwen het actieve kiesrecht, d. w. z. zij mogen bij de verkiezing van ambtsdragers meestemmen. In Zwitserland hebben de vrouwen dikwerf het

actieve stemrecht in zaken van beheer en ook wel in de verkiezing van personen tot het ambt. In onze kringen hield Dr. A. Kuyper in 1898 een pleidooi voor het actieve vrouwenkiesrecht in onze Kerken. Hij schreef toen in de Heraut „Is er één reden denkbaar, waarom de vrouw hier (n.l. bij het aanwijzen van den meest verkieslijken persoon) niet medezeggenschap zou hebben? Ook zij heeft toch de predikers aan te hooren? Ook zij moet door den Dienst des Woords worden opgeleid. Het zijn toch ook hààr geestelijke belangen, die bij zulk een benoeming in het spel zijn. En is er dan iets ook maar in het verschil tusschen man en vrouw, waaruit zou zijn af te leiden, dat dit verschil voor haar in dien zin zou moeten doorwerken, dat wel de man voorkeur mag hebben, maar zij van alle oordeel verstoken moet blijven?

In Christus is noch man noch vrouw. Wat zeggen wil, dat in het geestelijke het verschil tusschen de geslachten niet doorwerkt. En betreft nu de keuze van een Dienaar des Woords niet juist geestelijke belangen, die voor man en vrouw even interessant zijn?" Het is een heet hangijzer, in tegenwoordigheid van theologen het woord: „In Christus is noch man noch vrouw" in dit verband aan te halen. We zouden het dan ook uit ons zelf niet gewaagd hebben, als we niet met Dr Kuyper in zoo goed gezelschap waren. Professor Greijdanus is van een tegengesteld gevoelen, maar zelfs op zijn standpunt mag hij aan de vrouw het stemrecht in kerkelijke aangelegenheden niet weigeren. Als er is „gelijkheid in het deelgenootschap aan de heilsgoederen van Christus", dan vrage ik „zijn onze zusters niet leden der Kerk in volle rechten? Mogen wij ze uitsluiten van een op zichzelf middelmatige zaak als het stemrecht?"

Behalve Dr. Kuyper hebben Dr. Bavinck, dien wij meermalen citeerden, en de predikanten Ds. A. D. C. Kok en Ds. C. Lindeboom vóór het kerkelijk vrouwenkiesrecht gepleit.

Ds. Kok schrijft in zijn „De plaats der vrouw in Christus' gemeente" pag. 58 „Vraagt men of er principiëel bezwaar

tegen zou bestaan, om aan de stemming, b.v. bij een predikantskeuze de zusters der gemeente te laten deelnemen, dan moet hierop beslist ontkennend worden geantwoord. Vooreerst toch : welke beteekenis hebben dergelijke stemmingen?

Immers naar Gereformeerd Kerkrecht geen andere, dan het laten aanwijzen door de gemeente van den persoon, welken zij het meest verkieslijk acht. De beroeping geschiedt niet krachtens zulk een stemming, maar krachtens kerkeraadsbesluit, gezien den uitslag der gehouden stemming."

En zoo is eindelijk ook de kwestie op de synode te Groningen ter sprake gekomen in het vorig jaar. Voor mij ligt : Rapport inzake het vrouwenkiesrecht aan de generale synode van de Gereformeerde kerken, geteekend door de professoren H. Bouwman, H. H. Kuyper en de predikanten T. Ferwerda, M. Meijering en C. Lindeboom. Alvorens daarop nader in te gaan, zij het mij geoorloofd enkele algemeene opmerkingen te maken.

Wij springen in onze kringen toch wel eens met enkele uitspraken, die blijkbaar slechts een locaal (plaatselijk) en temporeel (tijdelijk) karakter dragen, wonderlijk om.

Aan het advies van Paulus, niet te huwen, houdt men zich niet, omdat Paulus dit advies gegeven heeft wegens den nood der tijden. Maar zijn woord aan de Corinthische gemeente, dat de vrouwen zwijgen zullen, wordt in alle gestrengheid doorgevoerd, of althans men tracht dat te doen.

Welke Christenvrouwen houden zich nog aan hetgeen Paulus voorschrijft over het gebruik van den sluier? Zelfs algemeene uitspraken, zooals van het eerste Jerusalemsche Concilie, dat de Christenen zich o.m. onthouden moeten van bloederige spijzen, worden door ons niet nageleefd. En niemand maakt daarop captie. Maar woorden van Paulus worden als uit een codex of wetboek voor alle eeuwen en onder alle omstandigheden geldend aangehaald.

Dit nu lijkt mij niet goed. En dan geeft de geheele behandeling van de kwestie mij stof tot deze opmerking : Is het goed, dat de vier tegenstanders van het vrouwenkiesrecht

reeksen van teksten aanvoeren om het contra te bepleiten, terwijl Ds. Lindeboom daartegenover dan weer zijn citaten stelt? Hoe doet onze Heiland, als hij in een controvers met de Saduceën handelt over de opstanding der dooden?

Voert hij Job, Daniël, Ezechiël, Jesaja aan ten bewijze, dat men oudtijds ook reeds aan de opstanding der dooden geloofde? Neen, waarschijnlijk zouden de Sadduceën daar tegenover eenige doffe tonen uit Psalmen, Spreuken, de historie van Hiskia, enz. hebben laten hooren.

Onze Heiland beslecht het geding met een logische gevolgtrekking uit de H. S.: „God, de God van Abraham, Izaäk en Jacob, is niet een God van dooden, maar van levenden."

En zoo verstout ik mij te zeggen: „Als wij Christus de vraag mochten voorleggen: Is het naar Uw wil, dat wij de vrouwen uitsluiten van het stemrecht in Uw Kerk?" dan zoude Hij antwoorden: „Heb ik niet door vrouwen het eerste opstandingsevangelie doen verkondigen?" Hebben de vrouwen niet heur geloof zelfs met heur bloed bezegeld? Hebben zij heur kinderen niet in de vreeze des Heeren opgevoed? Zijn zij niet mijner zalving deelachtig? En zoudt gij dan niet erkennen het recht, dat zij krachtens het ambt der geloovigen bezitten, om aan de verkiezing van ambtsdragers in Zijn gemeente mede te werken?"

Komen we nu tot het rapport zelf, dan zij het mij veroorloofd daarop de volgende kantteekeningen te maken:

De deputaten concentreeren hun aandacht hoofdzakelijk op Hand. I, waar sprake is van een nieuwen Apostel in plaats van Judas Iscarioth en op Hand. VI, waar gehandeld wordt over de verkiezing der eerste diakenen in de Jerusalemsche gemeente. Zij beweren, dat in Hand. 1 : 15 volgens de oorspronkelijke tekst niet „discipelen" maar „broeders" moet gelezen worden. En dat in vers 16 van mannenbroeders wordt gesproken. Inderdaad geeft Nestle in vers 15 het woord: adelphoon (broeders) en in 16: andres aldelphoi (mannenbroeders). Maar snijdt dit argument hout? Wat zegt Bavinck hiervan? „Wel is waar spreekt Petrus de ver-

gadering aan met: Mannenbroeders, *maar dit bewijst het tegendeel niet,* omdat de apostelen de gemeente steeds in hun brieven met den naam van broeders aanspreken, en nooit daarnaast van zusters melding maken, gelijk wij toch tegenwoordig algemeen doen. *Daarom blijft het ook onzeker,* of de vrouwen aan de keuze van een tweetal voor het apostelschap en aan de loting tusschen die tweetal al dan niet hebben deelgenomen.

Op pag. 4 ontmoet ik een onjuist argument. Het geven van onderricht wordt door de H. S. aan de vrouw verboden, omdat het de meerderheid onderstelt van hem, die het onderwijs geeft over hem, die het ontvangt.

Maar hoe maken we het dan met de profetes Anna, die van Christus sprak tot allen, die de verlossing in Jerusalem verwachtten? En met Priscilla, die zelfs den geleerden Apollos onderwees, net zoo goed als Aquila? Onderstelt dit voorval nu de meerderheid van Priscilla over Apollos?

Op pag. 5 erkennen de deputaten zelve, dat een uitdrukkelijk verbod aan de vrouw om mede te stemmen in de H. S. niet gevonden wordt.

Maar deputaten meenen: „Zelfs al zou het vrouwenkiesrecht op zich zelf niet ongeoorloofd zijn, dan zouden de tijdsomstandigheden het nog niet raadzaam maken, dit thans in te voeren." Ja, dat argument van de vrees heeft al wat kwaads gebrouwen in onze kringen. Een grappenmaker vertaalde eens het woord „emancipatie" door: *in de man zijn plaasie".*

En dat zou affreus zijn. Onze vaderen werkten er reeds mee op de synode te Middelburg en nu weer doet het opgeld in Groningen. Is de vrees niet veelal een slechte raadgeefster? Ik herinner mij nog levendig, hoe men den godvruchtigen Dienaar des Woords, Ds. Doorn te 's Gravenhage, met het argument van de „vrees" heeft bewerkt, opdat hij toch maar zou aflaten van zijn streven naar ineensmelting van A en B.

Men deelde hem mede, dat tientallen gezinnen zich zouden afscheiden. „Maar," zoo vertelde Ds. D. mij: „Ik heb die

vampyr van de vrees van mij afgeschud met het woord: Nu, als men dan weer scheuren wil, dan ga men van ons, maar ik ga door, omdat God het wil".

En nu de uitkomst? Volgens Ds. D. zijn slechts twee gezinnen om die reden van zijn Gemeente afgegaan. — Als men sterk aandringt op een nieuwe Bijbelvertaling, omdat de huidige ons meermalen dupeert, zooals ondergeteekende overkwam in een overigens niet ongelukkig debat met Prof. Eerdmans, dan roept men U toe: „U spreekt toch geen kwaad over het werk der vaderen? Er zullen weer vele menschen zeggen: De Gereformeerden hebben een nieuwe Bijbel, waarvan wij niets willen weten en zich afscheiden." Wat zegt Bavinck nu van dit versleten argument? „Goed beschouwd is er maar één bezwaar tegen vrouwenkiesrecht, dat gewicht in de schaal legt, en dat is de vrees voor de consequentie; als de kerk aan de vrouw het actieve kiesrecht verleent, dan duurt het niet lang, of zij zal zich genoodzaakt zien, om haar ook het passieve kiesrecht te schenken.

En dan is de tijd niet ver meer, waarin vrouwen de plaats van de predikanten, de ouderlingen en de diakenen zullen innemen. Zulk een redeneering uit de consequenties maakt gewoonlijk veel indruk op vreesachtige gemoederen, die elke nieuwigheid veroordeelen. Maar ze is toch in den grond der zaak van dezelfde waarde als het dikwijls gebezigde argument, dat de tijd ergens niet rijp voor is. Indien het bewijs, aan de Schrift ontleend, dat de vrouw niet dienen mag in het kerkelijk ambt, althans niet in dat van predikant of ouderling, sterk genoeg is, hebben wij aan het argument der vrees geen behoefte."

Wij verwonderen ons er niet over, dat vier der deputaten aan het slot van hun betoog, naar het schijnt eenigszins spijtig, schrijven:

Ds. C. Lindeboom, die zich met dit rapport niet vereenigen kon, heeft gemeend zijn afwijkend gevoelen in een afzonderlijke, hier volgende nota ter kennisse der kerken te moeten brengen.

Hebben de vier broeders soms de zwakheid van hun eigen standpunt en de kracht van Lindeboom's argumenten gevoeld? Naar onze bescheiden meening is zelden de waarheid zoo sterk aan de zijde der minderheid geweest.

Op pag. 9 toont Ds. Lindeboom aan, dat de pericoop van Hand. 1 : 15—26 niets zegt voor de kwestie, die in geding is. Immers is hier de gekozene aangewezen door het lot, d.i. door God zelf. Ja, hij verstout zich aan te toonen, dat van de in de Gereformeerde Kerken ten onzent gebruikelijke wijze van verkiezen van ambtsdragers in het O. T. en het N. T. geen enkel voorbeeld kan worden aangewezen. Z.i. pleiten de uitdrukkingen: „met gemeene toestemming" gekozen, door „al de menigte gekozen" vóór het deelnemen der vrouwen aan de verkiezing.

Inzonderheid acht ik de eerste alinea van pag. 13 steekhoudend, waar Zijn Eerwaarde schrijft:

„Uit de verhouding, waarin naar de Schrift de gehuwde vrouw tot haar echtgenoot behoort te staan, kan niet worden geconcludeerd tot haar onbevoegdheid om aan een kerkelijke stemming deel te nemen.

Het stemrecht belemmert haar in het minst niet, onderworpen te blijven. Trouwens, de practijk wijst uit, dat onze kerken zelve niet van oordeel zijn, dat dit stemrecht aan de van God gewilde onderdanigheid schade doet. Er zijn in het gezin nog andere ondergeschiktheidsverhoudingen, dan die tusschen man en vrouw. Hebben de ouders niet van Godswege het recht hun kinderen te bevelen, en zijn deze niet gehouden hun gehoorzaam te zijn in den Heere? Wie gehoorzamen moet, neemt een ondergeschikte plaats in; niemand kan dit tegenspreken. Toch mag de inwonende zoon, die tot het avondmaal werd toegelaten, zijn stem voor de verkiezing van ambtsdragers uitbrengen, zoo goed als zijn vader. In zijn ondergeschiktheid wordt blijkbaar geen bezwaar gezien. Indien het stemrecht der vrouw te veroordeelen zou zijn, omdat zij daardoor de haar aangewezene plaats zou verlaten, dan

moesten van dit stemrecht ook alle bij hun ouders inwonende jonge mannen worden uitgesloten".

Niemand vat Paulus woord, dat de vrouw moet zwijgen in stringenten zin op; men zou haar dan immers moeten beletten mee te zingen en te antwoorden op doop- en belijdenisvragen. Ten slotte concludeert Ds. Lindeboom op grond van het ambt der geloovigen, ook aan de vrouwen toebetrouwd, dat de kerken geroepen zijn, aan de uitsluiting der vrouwen een einde te maken door erkenning van het recht, dat zij bezitten, om aan de verkiezing van ambtsdragers in Christus' gemeente mede te werken.

Nu oppert Bavinck de gedachte, eerst het verlangen naar stemrecht bij de vrouwen sterker te laten worden, om het haar daarna toe te kennen.

Naar mijn bescheiden meening is die raad niet goed. Zoo heeft Dr. A. Kuyper ons in politieke zaken niet opgevoed. Hij wacht niet, evenals de linkerzijde, op het moment, dat de vrouwen het kiesrecht gaan eischen, maar hij komt krachtens onze eigene beginselen tot het kiesrecht van weduwen, welke gezinshoofden zijn en van vrouwen, die een zelfstandige positie hebben.

O. i. is het gezag der H. S. hier beslissend. En die vordert het stemrecht der vrouw naar geest en strekking. Indien onze vrouwen door de eeuwenlange achteruitzetting gewend zijn aan een vernederende positie, dan behooren prediking en catechetisch onderwijs haar tot beter inzicht te brengen. Wij zijn, Gode zij dank, tot het besef gekomen, dat het oude artikel 36, als zoude de overheid dwingend moeten optreden in geestelijke zaken, moest worden gewijzigd ; dat de Hervorming in deze materie in gebreke moest worden gesteld. Zoo moet ook nu de draad, die de Reformatie na het convent van Wezel liet glippen, weer opgevat, om er aan verder te spinnen.

Het is zoo jammer, dat Dr. A. Kuyper zijn meening, dat ook de vrouw het stemrecht toekomt op kerkelijk gebied, niet heeft kunnen omzetten in een daad. Wat hadden wij aan onze

landgenooten een mooi voorbeeld kunnen geven! Hoe zou ons wellicht het gekwansel met de kiesrechtparagraaf zijn bespaard gebleven. Wij hadden den slagboom moeten laten vallen, waar hij behoort te liggen, n.l. tusschen actief en passief kiesrecht. De vrouw mag wel kiezen, maar niet verkozen worden tot een ambt, waaraan regeermacht inhaerent is. Wij maken geen gebruik van het passieve kiesrecht, omdat dit ons te ver gaat. Daarmee erkennen we, dat het passieve kiesrecht wijder strekking heeft dan het actieve, dat het eerste het tweede implicite (ingewikkeld) bevat. Welnu, de H. S. kent aan de vrouw, wat het passieve kiesrecht betreft, het diakenambt toe.

Is het dan niet meer dan waarschijnlijk, dat de Christenvrouwen oorspronkelijk het actieve stemrecht bezeten hebben? In Timotheüs 5 : 9 immers lezen wij, dat een vrouw verkozen moet worden als diakones.

Ds. Kok betwist dit en wel op grond van het zeer kleine verschil tusschen het katalegein van dezen locus en het eklegein van Hand. 6 : 5 waar over de verkiezing van diakenen gesproken wordt. M. i. beteekenen beide woorden : uitlezen of uitkiezen — tout court. Wat maakt dat nu uit, of wij katalegein al interpreteeren door : op een lijst brengen? Is daar dan geen uitkiezen voor noodig? Gaat dat maar naar willekeur? Uw adviseur, Dr. Kaajan, beijvert zich, in een na-pleidooi in de Gereformeerde Kerkbode van 29 September de beteekenis van deze bewijsplaats te verkleinen, door Voetius aan te halen, die de diakonessen behulpsels noemt, d. w. z. die ze vergelijkt met *collectanten*, deputaten, voorlezers, ziekenvertroosters, enz.

Men zou nog verder kunnen gaan en ze met werksters vergelijken, aangesteld om de kerkgebouwen schoon te houden.

M. i. is heel deze voorstelling in strijd met den totaalinhoud van het hoofdstuk. Die zusters moesten zelfstandig beslissen, waar hulp noodig was en welke armoede moest worden gelenigd. Bavinck laat dan ook een heel ander geluid hooren :

„De dienst, door deze vrouwen verricht, was niet of althans niet uitsluitend werk der barmhartigheid, maar een dienst in het Evangelie, een mede-arbeiden met Paulus en anderen in de verbreiding van de boodschap des heils".

Maar wat meer zegt, ik begrijp niet, hoe men met zoo'n groote stelligheid kan beweren : De arbeid der vrouwen was niet ambtelijk. Weet men dan niet, dat de ambten in die dagen nog feitelijk verkeerden in een staat van wording, dat de omschrijving er van nog zeer vaag was, zoodat zelfs diakenen den H. Doop bedienden ? Het is verkeerd, in deze materie met zoo groote stelligheid te spreken.

De tegenstanders van het stemrecht der vrouw zijn vooral beducht, dat men zal vergeten de cardo questionis, het hart van de kwestie, n.l. dat stemrecht tevens regeermacht beteekent. Hoe zit dat nu in de praktijk ? De regel is, dat de Kerkeraad een tweetal stelt, b.v. ter beroeping van een predikant. Daarop kunnen de vrouwen dus alvast niet influenceeren.

Dan zouden zij, naar onzen wensch, mede met de mannen, aan den Kerkeraad het advies geven, om van het tweetal een bepaald persoon te beroepen.

Mag de kerkeraad zich dan heelemaal niet laten beïnvloeden door de vrouwen ? Dan moet men haar ook het recht ontnemen tegen een bepaalde keuze verzet aan te teekenen. Zou het stemrecht der vrouwen nu beteekenen een grijpen naar de regeermacht ? Men zij toch nuchter ! In het huwelijksleven is de vrouw zeer zeker ondergeschikt aan den man, maar welk huisvader, vooral welk Christelijk huisvader, zou zijn vrouw elk greintje van regeermacht in het gezin willen ontnemen ? Men wil nu maar weer eens wachten op een advies van onze geleerden om uit te maken, of stemrecht regeermacht beteekent of niet. Maar daarover worden de geleerden het nooit eens. Als men daarop wil wachten, kan er nooit een decisie vallen.

Ik kan tegen Dr. H. H. Kuyper en Dr. H. Bouwman wel Dr. A. Kuyper en Dr. H. Bavinck in het geweer roepen. En

inmiddels blijven onze zusters *leden niet in volle rechten* onzer gemeenten.

Zeker, de oorsprong van de hedendaagsche vrouwenbeweging is verkeerd. De vader van het vrouwenkiesrecht, John Stuart Mill, schrijft in zijn verhandeling : „The subjection of women" :

„The legal subordination of one sex to the other is wrong in itself, and ought no be replaced bij a principle of *perfect equality*, admitting no power or privilege on the one side, no disability on the other", d. i. :

„De wettelijke ondergeschiktheid van de eene sexe aan de andere is verkeerd op zichzelf en moest vervangen worden door een beginsel van *volmaakte gelijkheid* ; dat geen macht of voorrecht toestaat aan den eenen kant, noch onbevoegdheid aan den anderen".

Mill beweert, dat dit denkbeeld al in zijn prilste jeugd bij hem postvatte. Maar al is het beginsel pervers, daarom kan er toch wat goeds in zijn. Ondanks het vicieuse beginsel heeft de Fransche Revolutie toch ook goede dingen gebracht. Onze vaderen zeiden dat zoo kernachtig : „God doet wel eens met met een krommen stok een rechten slag". En men vergete vooral niet de wijze spreuk der Romeinen „Duo cum faciunt idem, non est idem" d. i. : „Al doen twee hetzelfde, dan is het nog niet hetzelfde".

Al mag ik mijzelf niet in één adem noemen met den beroemden Mill, toch kan ik zeggen, dat jaren geleden het denkbeeld van vrouwenstemrecht ook in onze kerken reeds in mij postvatte.

Een groote stadskerk ging uit. Na den Dienst des Woords zou er een verkiezing plaats hebben van een te beroepen predikant. Ik zag weduwen, hoofden van groote gezinnen, als onmondige kinderen naar huis gaan. Hadden zij geen belang bij de keuze van den man, die straks haar kinderen zou onderwijzen op de catechisatie ?...... Daar viel mijn oog op een paar jonge borsten van 18 à 20 jaren. Met zekere bravour drongen zij naar voren om mede hun invloed te doen gelden

bij de stemming. En met onweerstaanbare kracht kwam de vraag bij mij op: „Wat zou Christus hiervan zeggen?"

Zonder eenige twijfel: „Dat is niet overeenkomstig mijn heiligen wil. Ook de vrouwen zijn mijner zalving deelachtig en staan in de volle rechten, in het ambt der geloovigen". En met Mill kan ik getuigen:

„Die meening is steeds sterker geworden bij den voortgang van mijn denken en de ervaring van mijn leven".

Wij breken daarmee de scheppingsorde niet, want wij sluiten de vrouwen ook in de toekomst uit van de eigenlijke regeerambten. Maar de Kerken moeten, zonder het Christelijk beginsel te verloochenen, rekening houden met de veranderde tijdsomstandigheden. Paulus had ook een groot accomodatievermogen, zoodat hij, de tegenstander der besnijdenis, deze toepaste op Timotheus. Hij werd den Joden een Jood en den Grieken een Griek, opdat hij ze voor Christus winnen zou.

Het klinkt duizenden vrouwen als hoon in de ooren, als wij ze bevelen „thuis" heur eigen mannen te vragen, haar, die door den drang der omstandigheden het huwelijksleven derven, of verbonden zijn aan mannen, die reeds lang de Kerk den scheidsbrief gaven. De kerk des Heeren ontaarde toch niet in een petrefact, een versteening, maar oriënteere zich steeds naar het milieu, waarin zij optreedt, zonder van het heilig principe en de kerngedachten van het Evangelie, die, welke van kracht zijn en blijven tot de wederkomst des Heeren, ook maar iets prijs te geven.

OVER EEN PREDIKANT-DICHTER-FABRIKANT UIT DE 18DE EEUW.
JOANNES DE MOL 1724—1782 [1])

door

J. SCHIPPER Jr. te Hilversum.

Over het al of niet wenschelijke van „Sociale preeken" houden is men het nog niet eens. Maar wel acht men het zeer gewenscht, dat vooral den studenten in de Theologie gelegenheid wordt gegeven zich eenigermate op de hoogte te stellen van de sociale vragen, alvorens zij hun gemeentelijk werk aanvangen. Zoo stelde het Christelijk werkliedenverbond „Patrimonium" indertijd de vraag of het niet gewenscht was, dat de theologische studenten eenigszins van nabij de leiders van de Christelijke werkliedenvereeniging leerden kennen.

Gaan onze gedachten, wanneer we het over een sociaal-

[1]) Onderstaande bronnen gebruikte ik bij het artikel over Ds. de Mol: „Oud-Holland" Tijdschrift voor de Geschiedenis der Nederl. Kunst, „Boekzaal der Geleerde Waereld" deel 102.

34 verslag der Handelingen van het Friesch Genootschap.

Catalogus van J. Koning. Deel II.

Nieuw Nederl. Biogr. Woordenboek van Molhuizen en Blok.

„De Porseleinfabriek" vermeerdert met aanteekeningen door Kasteleyn. Uitgave in Blusse in 1798.

Economisch Historisch Jaarboek van de Vereeniging het Nederl. Economisch Archief.

„Oude Kunst" 1917.

Dutch Pottery and Porcelain, London. Uitg. Batsford.

Graesse Jaennicke. Schoenfeld, Dresden 1901.

„Porcelain Oriental Continental" Oud-Britis by Hobson.

Guide de l'Amateur de Faiences et Porcelaines par Demmin.

„La Ceramique Hollandaise". Histoire des Faience de Delft, Haarlem, Rotterdam, Utrecht et des Porcelaines de Weesp, Loosdrecht, Amsterdam.

voelende dominee hebben, direct uit naar mannen als Talma, Kuyper en Sikkel, we willen thans nog wat verder in den loop der tijden teruggaan en voor U naar voren brengen de figuur van den *Predikant-Dichter-Fabrikant Joannes de Mol*, die leefde van 1724 tot 1782 en op z ij n manier de oplossing van een sociaal vraagstuk in zijn gemeente zocht.

Laten we beginnen met enkele bijzonderheden omtrent hem mede te deelen.

Hij was een zoon van Petrus de Mol, predikant te Midlum-Jisp en Middelburg. Na de voltooiing zijner studie werd hij in 1749 predikant te 's Gravenpolder om in 1753 naar de *Oude Loosdrecht* te gaan. Den 8sten April 1753 deed hij daar zijn intrede, na des morgens bevestigd te zijn door Ds. Willem Lodewijk Pielat, predikant te den Haag, die als tekst koos Ps. 84 vers 5. De intreetekst was Openbaringen 3 : 18.

Onze dominee had 2 kinderen, een dochter, Alida Clara, die gehuwd was met Jacobus van Loo, predikant te Ootmarsum en een zoon Huybert. Deze ontvoerde buiten weten van haar vader den 24sten October 1783 de minderjarige Bregitta Cornelia Philippina d' Ablaing. Daardoor kwam Huybert in aanraking met het gerecht, wat blijkt uit een brief van het gerecht van Utrecht aan dat van IJsselsteijn.

Nu iets over zijn predikant-dichter zijn. Als student vervaardigde hij reeds een gedicht voor J. v. d. Honert : Oratio de sapienta et ante oratoria Eccles 1746, een feestzang op de geboorte van den Erfprins van Oranje, Graaf van Buren en „Loosdrecht's Lijkklacht" over „'t smertelijk en onverwacht afsterven" van Vrouwe Margaretha Helena Graefland.

Wees de intreetekst reeds aan, dat hij geen „alledaagsche" dominee was, de tekst naar aanleiding waarvan hij eens een lijkrede hield, was al een zeer bijzondere. Bij het graf van den Hilversumschen predikant Schull sprak hij n.l. over deze woorden (1 Kon. 6 : 29) :

En al de wanden van het huis in het ronde graveerde hij met uitgesneden graveeringen van cherubs en van

palmboomen en opene bloemen van binnen en van buiten.

Maar de meeste bekendheid heeft dominee de Mol toch verworven door de exploitatie van zijn porseleinfabriek in de Oude Loosdrecht. Aan hem danken wij thans nog het schitterend mooie Oud-Loosdrechtsche porselein, dat in het minst niet onder doet voor het Saksische en Chineesch-Japansche, door liefhebbers nog steeds zeer gevraagd wordt, en waar men kapitalen voor over heeft.

Reeds in 1764 hield Ds. de Mol zich al bezig met het nemen van proeven aangaande het porselein. Kosten noch moeite spaarde hij, contact met menschen, die het vak kenden, werd gezocht. In 1771 is hij zoo gelukkig de Weesper porseleinfabriek te kunnen koopen : hij bracht haar over naar de Oude Loosdrecht met al de vormen, gereedschappen en voorhanden grondstoffen, en is in 1722 zoover gevorderd, dat hij plannen ging maken tot een betere exploitatie van zijn inrichting.

Meen nu niet, dat dit alles zonder slag of stoot ging. O, neen. Onze goede dominee heeft er voor geworsteld en geploeterd. Aan concurrentie (minderwaardige) en spionnage moest het hoofd worden geboden : het „proefmas" moest heelemaal uit Duitschland komen, maar hij zette door omdat zijn sociale drang hem geen rust liet.

Nadat nu gebleken was, dat het overgezonden porselein aan de gestelde eischen voldeed, werd begonnen met het opzetten van de fabriek in de Oude Loosdrecht, dicht bij de pastorie der Ned. Herv. Kerk gelegen aan den grintweg tegenover de kerk.

Onwillekeurig vraagt men zich af : „waarom die fabriek in een moeras als de Oude Loosdrecht was gezet ? Ds. de Mol blijft ons het antwoord niet schuldig. Zijn bedoeling was :

> Om zoo veele opgezetenen van de Loosdrecht als maar doenlijk was, in 't werk te amplooieren, en voorts een getal van bij provise 25 kinderen niet alleen eenige uure

op een dag voor rekening der fabriek school te laten gaan, maar ook in de fabriek te nemen, om ze aldaer in alle takken der wetenschappen, tot dit werk betrekkelijk naar behooren te doen onderwijzen, om langs dien weg de kinderen niet alleen beschaeft en bekwaem te maken maer ook metertydt uit dezelve ervarene werkluiden te verkrijgen (een zaak van belang voor zulk een fabriek om werkvolk uit eigen natie te hebben).

Z'n opzet komt ook in deze zinsnede uit:

„Ja (nl. Ds. de Mol) begonnen is om in een bijna uitgeveent dorp eenige inwoners aan het werk te houden en mede te helpen (op het voetspoor van onzen braven Ambachtsheer die op eigenen koste zooveel kinderen ter schoole besteet) om de Loosdrechtsche jeucht voorrechten te doen genieten die ze bijna nergens zullen vinden en eindelijk daerhenen gedirigeert was om den nootlijdenden van de plaets tegemoet te komen".

Van ganscher harte hoopt hij ook

„dat het geen hinderpaal mogen zijn dat de Fabricatie op een dorp gedreven wordt, dat kan in dit geval niet anders zijn",

om vervolgens te wijzen op de genomen veiligheidsmaatregelen:

...... daer men om alle ongelukken van brant te verhoeden het geheele dak van een groot branthuis met enkelt ijzer, waer op de pannen leggen, heeft moeten dekken, en daer men dan noch de pannen onder het gladvuur, gloeiend stookt, kan derhalven ook wel niet anders, dat buiten besloten steeden op het platte land geschieden, vooral na de behandeling die men in de Loosdrecht voor de beste keurt.

Het ontbrak hem ook niet aan werklieden, want ......

> ...... men heeft in de Loosdrechtsche fabriek zoo veele werkleiden, dat het niet alleen nog nimmer ontbroken heeft aen wit porsellain, om te beschilderen voor circa 20 schilders, die er int werk zijn, maer ook dat men daer zoo veel Porcelleinen heeft voor den dag gebracht, dat er tot nog toe het tiende gedeelte niet van heeft kunne konnen gedebiteert worden.

In totaal had hij 60 volwassenen, waaronder 7 of 8 buitenlanders.

Ongetwijfeld was zijn bedoeling goed. Eerbied en respect moet men hebben voor dezen man, die naast het geestelijk welzijn zijner gemeente ook het maatschappelijk goede voor haar zocht.

Maar helaas reikte het koopmansschap van Ds. de Mol niet zoover dat hij de fabriek vermocht in stand te houden.

De eene leening na de andere wordt afgesloten, zelfs Prins Willem V nam er deel aan, maar de concurrentie wordt zwaarder, huiselijk verdriet verlamt zijn werkkracht, de gevolgen van den vierden Engelschen oorlog doen zich gelden, valt het daarom te verwonderen dat Ds. de Mol het eindelijk opgaf.........

In 1786 is alles verkocht. Ds. de Mol zelf, van wiens kunstzinnigheid wij nu nog kunnen genieten, en die zoozeer ook het maatschappelijk heil van zijn gemeente zocht, stierf den 22sten November 1782 in een achterkamer van de herberg „het Rondeel" te Amsterdam......

KRONIEK.

Novemberstorm. — Vermaning tot kalmte. — Strijd noodig! — Eenheidsbeweging. — Dr Wissings redevoevoering. — Veel studenten. — Jubileum Middernachtzending. — Bunyan.

Wijlen Dr Bonsveld begon schier nooit zijn maandelijksche Kroniek in *Stemmen voor Waarheid en Vrede* dan met een praatje over het weêr der laatste dagen, over den barometerstand of, wat ongeveer hetzelfde bleek, over den kastanjeboom waarop zijn studeerkamer uitzag.

Misschien mag ik op zijn voorbeeld, al was hij voor Gereformeerde menschen niet in alles exémplair, thans ook eerst wat zeggen over de stormen, die ons Vaderland geteisterd hebben.

In zijn wapen draagt Zeeland het devies *Luctor et Emergo,* ziende op zijn voortdurenden strijd tegen de golven ; maar in orkanen als er deze afgeloopen maand op onze kusten woedden, komt in meer provincies dan die eene de angst naar boven, dat in een enkelen nacht de zee zal terugwinnen wat in een strijd van tientallen jaren op haar is veroverd.

Bleef echter voor sommige polders en waterschappen de schade dezer stormen niet uit, gelukkig is ons Vaderland voor hoogst ernstige overstroomingen gespaard gebleven.

Geheel onnuttig zijn overigens de harde Novemberwinden niet. Voor 't opruimen van het doode hout is het uiterst noodig, dat in dien tijd de kale boomen eens goed door elkaar geschud worden.

Dat het in 't kerkelijk leven ook bijwijlen eens stormt, kan al evenmin kwaad, als de wind maar niet te hard waait en het ook niet àl te lang duurt.

Het schijnt, dat het velen al meer dan hard genoeg is. De *Heraut* voorop, daarna *Prof. Wisse*, de *Bazuin* en het *Noord-Hollandsch Kerkblad* spraken in deze Novemberdagen een vermanend woord om toch „de waarheid te betrachten in liefde.

Wij zijn het eens met die vermaning.

We gelooven ook, dat er gevaar is, zooveel aandacht te wijden aan het zwaard, dat de troffel verroest.

Dat mag niet.

Ons strijden moet niet een genoegen worden.

Ons strijden mag ook niet scherp en persoonlijk worden.

Al zijn wij er van overtuigd, dat er aanleiding genoeg gegeven is, waardoor de toon der polemiek in de bladen die pro-Assen waren soms aan gebrek aan urbaniteit begon te lijden, dat deze wel eens ontbrak willen wij niet vergoelijken.

Zelfs zij, die mede aanleiding gegeven hebben, en zich ook zelf misgingen, kunnen aan die waarschuwingen deelnemen en hebben recht op gehoor.

Natuurlijk luistert men liever naar zulk een vermaning tot matiging uit den mond van iemand die zelf meer dan eens in zijn persoon gegriefd werd, dan van hem, die zelf in dezen strijd om het gezag der Schrift, zij het dan niet zoo bedoeld, voor een oogenblik naar een verkeerd wapen greep, dat meer ten aanval dan tot verdediging werd gebruikt.

Maar het is goed ! Wien het zich meent te moeten aantrekken, laat hij naar de vermaning luisteren. Kritiek op anderen kan goed zijn, maar we zullen naar *Ds Klaarhamers* wijzijn raad ook de *Zelfcritiek* niet mogen nalaten. „Er is geen gevaarlijker leiding denkbaar dan deze dat we, tevreden met wat bereikt werd, op onze lauweren gingen rusten en nalieten te jagen naar het wit der roeping Gods die van boven is".

Echter geloof ik niet, dat de strijd zooveel minder zal worden. We zitten als Gereformeerden nu eenmaal in den hoek waar de slagen vallen.

Prof. Wisse houde het ons ten goede, maar zelfs de Chr. Geref. broeders zijn ons in den strijd om het zuiver houden

van de belijdenis niet bepaald tot een bemoediging geweest. En we zullen dien strijd nog wel verder op eenzamen post hebben te voeren.

Hij is en blijft uiterst noodzakelijk. Want we geven ook hier gaarne toe dat ook in onze eigen kerkelijke pers het vleesch dezen en genen een enkele maal booze parten heeft gespeeld, maar dat neemt niet weg, dat velen er tot in den grond van hun hart dankbaar voor zijn, dat in zoo moeilijke tijd als achter ons ligt, de kerk mannen heeft gehad met bekwaamheid en lust om het goed recht van Assen te verdedigen en week aan week de harde stooten op te vangen bij hun standhouden aan het uiterste front.

Het is door Bazuin, Heraut en wie ook natuurlijk niet bedoeld, maar het mag ook zelfs den schijn niet hebben, om der wille van de spaanders die er vielen de hakkers, die meer dan noodzakelijk waren, te disqualificeeren.

Men meent trouwens lichtelijk dat de *persoon* ons dwars zit, als het toch werkelijk alleen de argumenten zijn, die we niet weerleggen kunnen.

Laten we mee pleiten voor het *suaviter in modo,* het is Christenplicht, als we het *fortiter in re* maar niet verzaken.

Want het is een gouden tijd voor de vredesbeweging, en de valsche eenheidsleuze doet opgeld.

We lazen in de afgeloopen weken het verslag van een rede, welke door Dr J. C. Wissing is gehouden voor de Algemeene Vergadering van de Nederlandsche Afdeeling van den Wereldbond der Kerken. In het Bestuur dier afdeeling hebben ook enkele Gereformeerde hoogleeraren en predikanten zitting. Het zal wel aan ons liggen, dat we dit niet goed begrepen hebben, met name toen we die lezing in uittreksel gelezen hebben.

Voor de coalitie op politiek gebied kan men geestdriftig zijn, zonder dat men gelooft aan de mogelijkheid of wenschelijkheid van zulk een coalitie in het kerkelijke.

Hoort men Dr Wissink oreeren over *Het kerkelijk eenheidsleven* en kent men de subtiele waakzaamheid onzer

Gereformeerden voor hun belijdenis, dan wordt men toch wel aan La Fontaine's fabel herinnerd waarin

Le pot de fer proposa
Au pot de terre un voyage

met een gevolg voor de aarden pot, die tot de moraal voert :

Ne nous associons qu'avec nos égaux ;
Ou bien il nous faudra craindre
Le destin d'un de ces pots.

Dr Wissing n.l. verklaarde :

„In deze beweging gaat het allereerst om een nieuwe mentaliteit. Nu is er de sfeer van wantrouwen. Daardoor is de atmosfeer vergiftigd.

Er moet waardeering komen. Die kan alleen komen bij een oecumenische mentaliteit, dus het inzicht, dat niemand en ook geen enkele kerk de volle waarheid hebben kan. Wij vullen elkander aan : Het Roomsch-Kath., Anglicanisme, Protestantisme en de Oostersche Orthodoxie hebben elkaar wat te geven — zij samen putten nog niet de volheid van het Christendom uit.

Wij moeten de verschillen niet antithetisch zien, ook niet meenen, dat het absolute en het relatieve tegenover elkaar staan, zoodat hij die het relatieve van zijn eigen overtuiging erkent de absoluutheid zou prijsgeven van het Christendom ! Wij kennen elkaar niet eens. Het komt nu aan het licht, dat wij allen de orthodoxie der Oostersche kerken verkeerd beoordeeld hebben. Wij hebben alle te leeren van haar diepe vrome mystiek".

Nog een paar van zulke redevoeringen en er zijn geen ketterijen meer ; en tusschen de kerken zijn er geen muren meer.

Frederik van Eeden kon er — voor zijn overgang naar de Roomsche kerk — de dichter van geweest zijn :

Wegen tot God zijn de zonnestralen
Eind'loos in veelheid, eenig in accoord.

Ja, 't is een slechte tijd voor het kerkbesef en voor de waarde van het dogma.

Men zegt: Er is behoefte aan minder confessie en meer vertrouwen, aan minder plechtigheden en meer eerbied, aan minder leerstellingen en meer liefde!

Maar de tegenstelling is valsch. Immers waarachtig Godsvertrouwen spreekt zich uit als confessie, en de ware liefde vraagt aan God om haar de beide wegen te leeren harer rechte uiting.

Ik waag niet te veel te zeggen dat Luther er op 31 Oct. 1517 anders over gedacht heeft met zijn Sola Fide dan Dr Wissing op 26 Oct. 1928.

Waar ligt het aan? Bavinck heeft in zijn wijsbegeerte der Openbaring reeds jaren geleden gezegd: De moderne wijsheid laat zich samenvatten in deze korte spreuk van Proudhon: „Affirmation du progrès, négatión de l'absolu".

Die moderne wijsheid weert zich ook geducht in de kerk. Voor menschen die in hun kerk aan vaste aprioristische normen blijven vasthouden zal het er niet gemakkelijker op worden.

Men begint zich ernstig ongerust te maken over het groot getal studenten dat thans in Amsterdam en Kampen theologie studeert.

Waarschuwingen worden vernomen om voorloopig althans Art. 19 buiten werking te stellen; daartegenover verneemt men minder sombere geluiden van menschen, die de groote steden en het verre Indië als afzetgebieden voor het te veel aan predikanten in de naaste toekomst zien.

Men zal het er wel algemeen over eens zijn, dat het niet gewenscht is, dat die groote toeloop blijft aanhouden, maar wij gelooven dat zich die dingen vanzelf wel redden.

Wie wat ouder is, heeft al meer dan eens zoowel in de onderwijswereld als in die der predikanten die getijen waargenomen.

Wij gunnen het onzen kerken, dat ze nu eindelijk eens wat uitzoek hebben. Het is nog zoo lang niet geleden of er zaten

soms tien en meer kerkeraden op het klaar komen van een candidaat te wachten zooals in een duinpan de hongerige kraaien naar een onvoorzichtig konijntje, dát is nu gelukkig klaar, zooals ook geen klacht van kerken meer wordt vernomen over candidaten, die zich wegens voortzetten hunner studiën nog niet beroepbaar stellen. —

Met groote waardeering maken we in onze Kroniek melding van het veertigjarig Jubileum dat onlangs de *Nederl. Middernachtzendingsvereeniging* gevierd heeft. Wat een werk van *getuigen en redden* heeft deze vereeniging in die veertig jaren verricht. Het is voor deze mannen een verrassend blijk van waardeering geweest, dat op hun vergadering redevoeringen zijn gehouden door de meest vooraanstaanden in ons land : Minister Donner en den Burgemeester van Amsterdam. Hoe zijn de tijden veranderd ! Zoo in één vereeniging dan heeft in deze het werk zichtbare vrucht gedragen. Met verguizing en smaad is zij bejegend bij haar eerste optreden ; in breeden kring geniet zij thans een diep respect. Het herinnert aan dien belofterijken psalm : „Wie is aan onzen God gelijk, die armen opricht uit het slijk...... naast prinsen plaatst en wereldgrooten". —

„Een rechtvaardige zaak triumfeert altijd, wanneer men geloof in haar heeft", maar nog zekerder slaagt ze wanneer ze in 't betrouwen op God wordt ondernomen.

We willen deze Kroniek sluiten met de herinnering aan Bunyan ; van wien men niet slechts in Engeland, maar in een groot deel van de wereld in November de 300ste geboortedag gevierd heeft.

Woord en Geest heeft de niet ongelukkige gedachte gehad het oordeel van verschillende mannen te vragen over *Bunyans Christenreize.*

We willen hier de meening van dhr. A. Jansen, redacteur van het Chr. Paed. Tijdschr., aanhalen :

> De Christenreize is een prachtig boek, maar dan concreet gelezen als een beschrijving van de vele verdruk-

kingen, door welke wij moeten ingaan.

Bevindelijk gelezen maakt het de dienstbaarheid onder het moderne juk (n.l. van den Reus Twijfel K. D.) nog interessant ook! En dit is vreeselijk. Nergens beschrijven de Israëlieten met zulk een welgevallen hun diensttijd of hun slavernij in Babel. Waarom beijveren zich dan de bevindelijke schrijvers en lezers in deze materie alsof de slavernij iets is dat naar zijn wezen bij 't christendom behoort? De echte strijd des geloofs wordt in de Heilige Schrift heel anders geteekend.

Daar zullen velen onzer het mee eens zijn.

Bunyan vindt in onze kringen niet onbeperkte waardeering. We zouden niet graag zeggen dat we in onze gezinnen zulke beroemde, en zulke litterair-schoone stichtelijke boeken hebben als de Christenreize, waar wij hebben ze ongetwijfeld troostvoller.

S. v. D.

RECENSIEN.

W. H. Gispen. **Indirecte gegevens voor het bestaan van den Pentateuch in de Psalmen?**
Nauta & Co. Zutfen.

Deze dissertatie, waarop de Gereformeerde predikant van Hazerswoude op 22 Juni l.l. aan de V. U. is gepromoveerd tot doctor theologiae, doet den schrijver en de Universiteit eer aan.

Aan het onderwerp herkent ge dadelijk den invloed van den promotor, prof. Aalders, die reeds lang aan de Pentateuch-vraagstukken zijne bijzondere belangstelling heeft gewijd. Het was zeker eene goede gedachte van hem, de aandacht van dezen promovendus te vestigen op dit nog weinig behandelde onderdeel der kwestie. En Dr. Gispen heeft het onderwerp m. i. behandeld op eene wijze, den leermeester waardig. Hij heeft zich de vraagstukken goed ingedacht, en gaat bij de beantwoording te werk op eene wijze, die even stelselmatig als conscientieus is. Op deze wijze is zijn boek geworden tot eene bijdrage voor de speciale canoniek (niet alleen op den Pentateuch, maar ook op de Psalmen), waarmede althans de Gereformeerde theologie gaarne haar winst zal doen.

Niet geheel duidelijk is m. i. wat de auteur op bl. 24 v. schrijft over de opschriften der Psalmen. Hij wil beginnen met het opschrift te aanvaarden, totdat duidelijk uit den inhoud van den Psalm de onhoudbaarheid van het opschrift blijkt.

Hier schijnt hij dus bereid om op inwendige gronden een opschrift desnoods prijs te geven. Het komt mij een gebrek voor, dat de auteur niet uiteenzet, hoe hij dit met het Gereformeerde standpunt overeenbrengt. M.a.w. : zijn de opschrif-

ten deel der Schrift of niet? Of moet ook dit op inwendige gronden worden uitgemaakt?

Nu valt het, geloof ik, met dat eventueele prijsgeven nogal mee. Immers, op bl. 25 zegt de auteur: „Komen we nu voor het geval te staan, dat b.v. *ledawîd* in het opschrift niet te handhaven is zonder tot onmogelijke veronderstellingen te vervallen, dan pas geven we de opvatting van *le* als *lamed* auctoris in dit geval prijs en nemen we aan, dat de Psalm afkomstig is uit een liederenverzameling, die tot titel had *ledawîd*".

Wat hier prijsgegeven wordt, is blijkens het slot niet het *opschrift*, maar eene bepaalde *opvatting* ervan. Daarom klopt het slot van den zin niet op het begin; noch op den eerst aangegeven regel, dat het opschrift aanvaard wordt *totdat* de onhoudbaarheid blijkt.

Laat mij besluiten met den hartelijken wensch, dat het Dr Gispen zij gegeven, zijne Oudtestamentische studiën voort te zetten, in overeenstemming met de belofte, die in deze eersteling ligt opgesloten.

RIDDERBOS.

Calvin on Common Grace. Academisch Proefschrift, door *H. Kuiper*, Pred. te Grand-Rapids, Mich. Oosterbaan & Le Cointre. Goes.

Inzonderheid ook wel de strijd der laatste jaren in de Christian Reformed Church in Amerika over de „Gemeene Gratie" heeft Dr. H. Kuiper dit onderwerp voor zijne dissertatie doen kiezen. Hij vatte daarmede een omvangrijk onderwerp aan. Eerst wenschte hij zelfs de volledige historie van de leer der Gemeene Gratie, van Calvijn tot nu toe, te geven. Dit bleek echter te uitgebreid onderwerp. Beperking tot Calvijn was noodzakelijk. En van Calvijn heeft de schrijver laten rusten de preeken en een deel van zijn brieven en tractaten, om uiteen te zetten, wat deze Reformator in zijne Institutie en Commentaren te dezer zake leert. Voor eene

dissertatie ter verkrijging van den graad van Doctor Theologiae was dat ook inderdaad genoeg. Het werk is een lijvig boek geworden, dat als *Appendix* nog geeft een overzicht in vogelvlucht van de leer der Common Grace bij P. v. Mastricht, Joh. à Marck, B. de Moor, Ch. Hodge, A. A. Hodge, H. Bavinck, A. Kuyper, V. Hepp. Voor de volledige teekening van Calvijns leer in dezen zouden echter ook een aantal zijner preeken moeten worden doorgelezen, inzonderheid die over bepaalde teksten en onderwerpen, welke met de Common Grace nauw verband houden, omdat het zich denken laat, dat Calvijn zich daarin over sommige punten breeder en duidelijker heeft uitgesproken. Eerst gaat Dr. H. Kuiper nu na, wat Calvijn in de Institutie over de Gemeene Gratie leert. Hij doorloopt dit werk achtereenvolgens van het begin tot het eind, en geeft dan telkens, hetzij in extenso en ook in het oorspronkelijke, hetzij beknopt, wat Calvijn ter plaatse schrijft. Vervolgens komen de Commentaren aan de orde, beginnende met dien op Genesis, en eindigende met die op I Joh. en Judas. Daarna tracht Dr. H. Kuiper de verschillende uitspraken van Calvijn over dit onderwerp te groepeeren onder de hoofden : Universal Common Grace, General Common Grace, Covenant Common Grace. Hij deelt vervolgens mede, wat Calvijn zegt over de bron en het doel van de Gemeene Gratie, en over het verband van Christus met haar. Voorts handelt hij over Contradictions in Calvin's Teachings Regarding Common Grace, die echter blijken schijn-tegenstrijdigheden te zijn, of te rusten op hetgeen wij ook in de H. Schrift niet doorzien. Een laatste hoofdstuk geeft eene waardeering van Calvijns leer, waarin gewezen wordt op „several statements which we would call at least questionable", p. 225, en daarna op de hooge uitnemendheid dezer leer bij Calvijn. De behandelingswijze van Dr. H. Kuiper, om Calvijns uitspraken achtereenvolgens te geven, heeft dit voor, dat de lezer aldus als ongehinderd en zonder gebonden te worden aan een schema van eenig auteur, nagaan kan, wat Calvijn in zijn werken schrijft. Maar voor een recht doorzien der

leer, hebben we toch groepeering der uitspraken noodig. Deze geeft Dr. H. Kuiper daarna ook, maar de verwijzingen maken dan een veelvuldig en lastig terugbladeren noodig. Voorts zou het voor een goed inzicht in Calvijns leer der Gemeene Gratie gewenscht mogen heeten, dat vooraf duidelijk werd aangewezen, wat Calvijn over de wereld vóór den val leert; en dan, welke de gevolgen der zonde voor wereld en mensch waren en zouden geweest zijn, indien God niet terstond met Zijne genade had ingegrepen; terwijl dan vervolgens die genade naar bron, gebied, verscheidenheid enz. had kunnen worden nagegaan, inzoover Calvijn zich daarover uitgelaten heeft. Wanneer de Auteur spreekt van statements die op zijn minst questionable zijn, kan inzage van de aangehaalde plaatsen bij Calvijn de vraag doen rijzen, of daarbij niet misschien wat veel op eene enkele uitdrukking gelet wordt, met te weinig aandacht voor het verband en de geheele redeneering. Deze opmerkingen dienen echter slechts, om Dr. H. Kuiper aan te sporen, zijne studiën over Calvijns leer der Common Grace voort te zetten. Hij heeft ons nu reeds een waardevol boek met rijke studiestof gegeven, dat evenwel aanvulling en verdere bewerking der stof niet overbodig maakt. Hij heeft voor de verzameling dezer stof eene massa van Calvijns schrifturen moeten doorlezen.

S. GREIJDANUS.

The Rise and Development of Liberal Theology in America. Academisch Proefschrift, door *W. Burggraaf,* Pred. te Kalamazoo, Mich.
Oosterbaan & Le Cointre. Goes.

In Amerika wint de „Liberale Theologie" veld in sterke mate. Dr. W. Burggraaf deed een goed werk, in zijne dissertatie het opkomen en de ontwikkeling van deze Moderne Theologie in Amerika te schetsen. Hij laat den toestand in de laatste jaren rusten. „The battle that has raged for the past decade or more between Modernism and orthodox Christia-

nity has brought forth a litterature of its own, and cannot possibly be brought into consideration here, since our study must come to a close, having finished its task", p. 182. Wat hij ons in zijn degelijk proefschrift geboden heeft, verplicht tot dank, en is zeer belangrijk voor wie in het Godsdienstig leven en theologisch denken in Amerika belangstelt. Dr. W. Burggraaf wijst er op, dat de eerste Theologie in Amerika was de Gereformeerde Theologie, die vele jaren het Godsdienstig denken van het volk beheerschte. „At present, however, there is a great theological group which has departed from this Reformed theology at every point of the theological *loci*, a departure which in most cases is a complete and radical denial of that which was formerly believed and thought". En nu is het de vraag, die de Auteur wil beantwoorden : „How came this strange and foreign thought into the American theology ?" p. 1 f. Hij wijst nu eerst aan, hoe reeds bij de eerste komst der Pelgrimsvaders en Puriteinen, in het begin der 17e eeuw, er verhoudingen waren, die een geschikte voedingsbodem mogen heeten voor de ontvangst en het doen gedijen voor het zaad van afwijkende leeringen, p. 6—32. Daarna handelt hij over verwijderde en onmiddellijke oorzaken van de unitarische, liberale Theologie, over Channing, Emerson, Parker. Vervolgens over Edwards, Bushnell, de „New Theology". In een slothoofdstuk geeft hij, na enkele Remarks, een analogie en eene beoordeeling. Terecht oordeelt hij b.v. met Machen, dat deze liberale Theologie niet meer christelijk is. ...„the purpose of our criticism will have been reached when we have shown that this liberal theology is not christian", p. 185. Dit toont hij dan ook in onderscheiden hoofdpunten aan, p. 193 f.f. Zij ontspringt uit het Humanisme, en deed zich in Amerika eerst kennen als Arminianisme. „We have traced the two liberal movements in American theology from the fountain source of Humanism, and have followed it from its first appearances in Armenianism in New England up to its prenent day denial of the Christian faith as confessed by the Christian church", p. 184. Hij waarschuwt de

Amerikaansche kerken. „We need not deceive ourselves here. If liberal theology has its way, then some of our American churches will reproduce in their lives the tragedy of the Church of England and of the Hervormde Kerk in Holland, outward unity, but inward struggle and decay", p. 182. En hij roept op tot den strijd. „It is for this battle that the orthodox Christians in America must gird themselves", p. 210. Wijzend op de herleving der Gereformeerde Theologie in Nederland sedert het laatste kwart der vorige eeuw, de hernieuwde belangstelling in het Calvinisme in Hongarije en de Balkan Staten, den roep in Duïtschland om eene theocentrische Theologie, meent hij nog al hoopvol te mogen wezen : „the battle must be fought with hope. And who knows ! perhaps we shall be blessed with a revival of the true religion, a revival which shall not be like the Great Awakening, but which shall go farther and deeper, a revival which shall be like the Reformation with its accompanying revival of learning, of deepening and quickening of insight, a letting loose of the immeasurable forces of God throughout all of life", p. 210 f. Welk Gereformeerde zou het niet wenschen, ook al kan hij, eenigszins kennende den Amerikaanschen geest en het Amerikaansche leven, de toekomst niet zoo rooskleurig inzien.

S. GREIJDANUS.

K. Schilder. **Bij dichters en Schriftgeleerden.** Verzamelde Opstellen.
Amsterdam. Uitgeversmaatschappij Holland. 1927.

Ds Schilder is een fijne en diepe geest. Hij loopt niet op platgetreden paden, maar baant nieuwe wegen. Wie wat van hem leest, wordt verrijkt. Ook dit boek bevat een groot aantal kostelijke gedachten, waaruit ieder, die nadenkt, geestelijke winst zal halen.

Het boek staat midden in onzen tijd en roert de kwesties

van den dag aan. Het brengt u in aanraking met theologen als Karl Barth en Haitjema, het weegt de oeuvres van Van Eeden, Boutens, Timmermans en de nieuwere Vlamingen. Het blijft daarbij aan zijn thema getrouw : dichters en schriftgeleerden, en wijst den weg der verzoening tusschen deze beide aan. Het is een boek *van* onzen tijd en *voor* onzen tijd.

Om zóó over dichters en schriftgeleerden te kunnen schrijven moet men zelf dichter en schriftgeleerde zijn. Nu, Ds. Schilder is beide.

Hij is een schriftgeleerde. Hij voert u soms naar diepten der Schrift, die u doen duizelen, vanwege het mysterie. Hij handhaaft anderzijds de waarde van het logisch denken op het gebied der theologie. „In het huis, zoowel van dichter als van schriftgeleerde ...... is de strijd gaande over de waarde van heldere begrippen" (bl. 65). Hij houdt in een streng logisch betoog vol, dat er in volstrekten zin geen paradoxen zijn en in onze theologie nooit geëischt wordt te aanvaarden dat A is niet — A. Dit betoog over „de paradox in de religie" moest Barth eens lezen. Of het hem bekeeren zal?

Ds Schilder is ook een dichter. Niet, dat hij zelf verzen maakt. Maar iemand, die zóó met de nieuwere poëtische literatuur op de hoogte is en zóó weet te proeven, moet uit dichterhout gesneden zijn. Het is een congeniale geest, die op zulk een wijze in de ziel der dichters kan inleven.

Met bijzonder veel genoegen heb ik behalve het reeds genoemde, gelezen het hoofdstuk over apocriefe Kerstgedachten, waarin, gelijk trouwens in heel het boek, de Gereformeerde belijdenis van den auteur schittert.

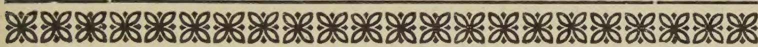
Met de grondgedachte van *De anthropomorphe prediking* ga ik accoord, maar het komt mij voor, dat deze gedachte wat eenzijdig is uitgewerkt. We mogen in onze prediking gebruik maken van alle figuren, die de taal bezit, ook van de gelijkenis. We moeten alleen oppassen, dat we met onze ideeën in de lijn der H. Schrift blijven.

Over onze psalmberijming denk ik iets gunstiger of minder ongunstig dan Ds Schilder. Wanneer hij zich niet beperkt had

tot Psalm 1—20, maar den bundel als geheel op dezelfde wijze behandeld had, was zijn oordeel allicht niet zoo hard geweest als het nu is. 't Is waar, onze psalmberijming is menschenwerk, gebrekkig menschenwerk, maar aan den anderen kant is waar, dat er in onze psalmen menig juweeltje is. Zal er echter eene andere psalmberijming komen, dan moet er een nieuwe, door de Synode goedgekeurde, psalmvertaling aan voorafgaan. Bij dit station zijn we dadelijk nog niet. De kerkelijke molens malen langzaam !

Al onzen predikanten zij dit uptodate boek aanbevolen !

T. HOEKSTRA.

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr. J. H. Gunning J.H.zn. Blikken in Bunyan's Pelgrimsreize.
Kampen. J. H. Kok. 1928.

Dr. W. Burggraaf. The rise and development of liberal Theology in America.
Goes. Oosterbaan en le Cointre. 1928.

Dr. C. Bouma. Geen algemeene verzoening.
Kampen. J. H. Kok. 1928.

J. C. Rullmann. Abraham Kuyper.
Kampen. J. H. Kok. 1928.

Dr. H. Kuiper. Calvin on Common Grace.
Goes. Oosterbaan en le Cointre. 1928.

G. van Noort. De Christus. Zijn persoon en zijn werk.
's-Hertogenbosch. Apologet. Vereeniging Petrus Canisius.

Twee en dertigste Jaarverslag van Dr. Scheurers Hospitaal.

Verslag van de Vereeniging tot Christelijke verzorging van krankzinnigen over 1927.

G. Meima. De Haardvuren brandende.
Kampen. J. H. Kok.

Dr. J. A. C. van Leeuwen. Markus.
Kampen. J. H. Kok. 1928.

Menigerlei Genade XVIII 11—19.
Kampen. J. H. Kok.

D. Hogenbirk Jz. Dienstbaren en vrijen.
Baarn. Koning's Uitgeverij. z. j.

J. C. Rullmann. De strijd voor Kerkherstel. Derde druk.
Kampen. J. H. Kok. 1928.

Dr. Joh. de Groot. De Palestijnsche achtergrond van den Pentateuch.
Groningen. J. B. Wolters 1928.

Christelijke Encyclopaedie voor het Nederlandsche volk. Deel IV.
Kampen. J. H. Kok. 1928.

Nederlandsche Zendingsjaarboek 1928/29.
Zeist. Zendingsstudieraad.
